

18811

Пд Черные Зме
Бергун

891.99

4-17

891.99
Կ-17

Պերճ Տէր-Մատթէոսեան Հայկազունու

ԱՍՔԱՆԱԶ — ՓԱՄԲԱԿԵՅԻ

ԱՎ ԿԱՐԳԱՆ ԵՍ ՍԱՐԳ Ե

25
3
P.P.P.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս
Տպարան Մ. Դ. Ռոտինիանցի
Типогр. М. Д. Ротинианца, на Гол. пр., д. № 41.
1893

Հրատ. Պերճ Տէր-Մատթէոսեան Հայկազունու

891. 99

7-17

ԱՍԲԱՆԱԶ ՓԱՍՏԱԿԵՅԻ

4.

6025

1001
1001

ԱՐԱՐԱՆԻ ՓԱՍՏԱԿԵՅԻ

2003

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Դ. Ռոտինյանցի

Типогр. М. Д. Ротинянца, на Гол. пр., д. № 41.

1893

4338

Дозволено ценз. Тифлисъ, 18 Марта 1893 г.

ԻԻՐ ՄՐՏԱԿԻՅ

ՊԵՐՃ ՏԵՐ-ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ ՀԱՅՎԱԶՈՒՆՈՒՆ

Երախտագիտական սրտով

ՆՈՒԻՐՈՒԾ Է

Փառակեցին

2403290 944

ՍԻՐԵԼԻ ՊԵՐՃ!

Այսօր, որ ես եւս բազմ եմ ունենում ձգելու իմ աննշան լուման մեր աղքատիկ գրականութեան գանձատուփը—բացառապէս պարտական եմ քս խրախուսանքին և անխնայ աջակցութեանը:

Չունենալով մի ալ միջոց, որով կարողանայի գէթ մասամբ հատուցանել քո արած լաւութիւններին իրեն փոխարէնը, — ես ինձ վսեմ պարտք համարեցի ալս չնչին երկտողս նուիրել քո անուան և խնդրել քեզ և քեզ նմանների համար արեւատութիւն, օգտաւէտ լինելու մարդկութեանը, հէնց իրենց քսան տարեկան հասակից, նպաստելով նրա մտաւոր զարգացմանը:

Ընդունիր, Սիրելի ընկեր, նաև խորին չարգանքս:

Քո՛ւ Առաջնորդ

ՈՎ ԿԱՐԴԱ—ՆԱ ՍԱՐԴ Ա

I

Ո՛չ մի ձէն, ո՛չ մի ծպտուն չէր լսվում և ոչ մի տեղ: Թէ սար ու ձոր, թէ ծառ ու ծառատան, հանդ ու մէրի լուռ ու մունջ էին:

Երկինքն էր, որ երբեմն-երբեմն խանդարում էր գիշերային խաղաղ լուսթիւնը:

Հ. գիւղի մթնդած, ամպամած փայ երկինքը գոռում, զոռումով, դղրդալցնելով սարսափեցնում էր արար աշխարհը:

Մթնդած սև ու թուխ ամպերը գնում-զալիս, իրար ճակատ-ճակատի էին զարկում, ցլցլուած անտառի ծառերին ահ ու դողի մէջ դնում, մէկ էլ ջանկարձ՝ «ճը՛լ թ»-թէժ կրակի նման բոց արձակում, նրանից յետոյ էլ՝ սասում մի նման կարկտախառն անձրևը վեր ածում:

Զը կար երկրի վրա և ոչ մի վառ ձի-թիայ ճրագ: Միայն Հ. գիւղի մօտիկ Ղազանչի ասուած մէրի միջից երբեմն-երբեմն մի քանի տեղից վեր էին բարձրանում կրակի պէծեր և մի ըօպէից յետոյ յաղթուելով, «սէլաֆի» նման վազող անձրևից՝ կրկին վայր ընկնում:

Կիսամարած կրակը տեղ-տեղ այրվելով՝ բարձրացնում էր թանձր ծուխ և աւելի ահռելի կերպարանք տալիս բնութեան, այն էլ աննկարագրելի մթնդած տեսքին:

Կէստ ու Գուրգէնն ու Գագիկն էին, որոնք իրենց շուրջը հաւաքած «արոճանող» Զատկին, Արաբին, Շեղօին և մի քանի էլ հորթեր՝ տմսկուած նստել էին, կապերտները գլխներին քցած:

Նրանցից մի քիչ հեռու նստած օռնում ու փնդստում էին նրանց հաւատարիմ Ղափլօն ու թոփուշը:

— Է՛հ, ես բանը՝ բան չի, — ասաց Գուրգէնը. — սաղ ջանով սռսրթոցնեմ ընկել: Սա էլ մի կեանք չի. — առաւօտւանից մինչի իրիկնապահ էրուիր, փթոթուիր, արին քրտինք թափիր, հիմի էլ սաղ գիշերը զողա ու սառի: Գագիկ, դու հնց ես, դարձաւ նա զէպի ընկերը, — ես որ փէտացել եմ, քիչ է մնում, որ ատամներս տեղահան ըլեն...

— Աստուած ինքն էս սև օրերից ազատ անէ, ոնց պէտք է ըլեմ, ոտներիս մատները ձեռից դուրս եկան: Աստու դատաստանը քաղցր ըլի, բալքի ինքն ողորմի, մեր հէրերի սիրտն զուժ քցի, որ մենք էլ նրա նման ազատուենք, պրծնենք, հոգիքներս ազատ անենք

էս դժոխքից, էսպիսի սև ու դառն օրերից: — Գուրգէն, էն ինչ ձէն ան, նա մարդու չի...

— Ա՛յ դու, վախկոտ, ինչ ձէն պէտք է ըլի, որտեղ ենք որ...

— Ձէ, է՛հ, քը՛ս տուր շներին, ես վախենում եմ... չը՛լի թէ՛ սառա...

— Կորիր, ա՛նդ ըլի գլխիցս, հլա աման-նում էլ չի... «վախենում եմ», ինչից ես վախենում, ինչ վախենալու բան կայ: Բան հարամ չէր էն ուսումը, որ տուեց վարժապետը: Դու բան չը կարդացիր, որ աշխարհիս երեսին ոչ սատանայ կայ, ոչ դե, ոչ էլ քաւթառքօսի: Սատանէքն հէնց իրենք չար մարդիկն են, ու մէկ էլ քեզ նման վախկոտները: Բան միտքդ չի, որ վարժապետը մի օր սաղ օրը դրա վրին խօսեց, թէ մեղաւորութիւնը մեր մէրերին ա, որ ըտէնց բաներին մենք հաւատում ենք, որ իրէնց չը հասկանալովը, մեզ վախեցնելու համար, ինչ ա թէ՛ մեր ձէները կտրեն, — ասում էն. — ես հրէսի քաւթառքօսին կը գայ կը լալիի, եա՛ անց դէլ, դու արի սրան տար... բան էլ էն ուսումը որ օրուայ համար տուեց վարժապետը, որ ըտէնց բաների էլի հաւատաք: «Վախենում եմ», անց դու, վախկոտ մուկ: Մենք կէնտու կարող ենք վախենալ Աստուծոյ,

մեր ծնողներից, մեր վարժապետներից, մի խօսքով՝ մեր մեծերից: Էն էլ գիտես հնց. հօ նրանք մեզ սպանելու չեն, — չէ. էնա որ Աստուծո՛ր հնքները միշտ մոքումի՛ պահես, մարդու նըհաղ տեղը փսոթիւն չ'անես, ընկերիդ ֆեսս չը տաս, չը նախանձուես նրա ունեցածին, ծնողիդ և վարժապետիդ տուած խրատները սրբի պէս պաշտես, քանի որ նրանք, թէկուզ ինչ որ և ըլի՝ քո վատը չեն ուզի: Տօ՛, դու որ ուսում ես առել ու ըտէնց վախլուկ մուկ ես, բն քո պուճուր աղպէրտինքը ոնց կ'ըլեն: Ամօթ է, ամօթ, էլ ըտէնց բաներ չ'ասես, թէ չէ՛ երբ աշունքը, բարով խէրով մեր վարժապետը էլի գայ—կ'ասեմ, որ Գագիկը սատանէքին էլի հաւատում ա՛:

— Փահ, փահ, փահ, դու ինչ մոքո՛ւ ես ըլել տօ... Ո՞վ ասեց թէ...

— Կարիւր ձէնդ, վարժապետը չ'ասեց, որ մենք պէտք է մեր տնեցոնց խրատներ, ասենք, որ դրանք սուտ բաներ են, սաստենք մեր քվորտանցը ու մեր մէրերին, որ էլ ըտէնց բաներով չը վախեցնեն, ուր մնաց, թէ մենք էդպէս բաների հաւատանք, ու մի բան էլ աւել՝ վախենանք: Ամօթա, էլ ըտէնց բաներ ուրիշի մօտ չ'ասես, թէ չէ՛ վրիդ կը ծիծաղեն, մատխարաց կը քցեն: Մէկ էլ որ էդպէս բաներ

եմ լսել—սաղ ընկերներիդ մէջ խայտառակ կ'անեմ, ու մի լաւ էլ կը զնդգեմ: Թէ որ էդ խելքիդ ֆեսս, Աստուած որ աչողի, քաղաք գնանք՝ մեծ ուսում ստանալու, մարդ դառնալու, ոնց որ տէրտէրի տղէքն են ես էլ քեզ հետ ընկեր չեմ դառնա:

— Հն, հն, հն,—ծիծաղեց Գագիկը, համա ամօթից.—տօ, ինչ թէզ բանի հաւատացող ես: Ես քեզ էի փորձում. էդ ոնց ա որ դու վարժապետի ասածները ըտէնց սրբի պէս մոքումի՛ք ես պահում, որ ես չը պահեմ: Ես ուզեցայ իմանալ, թէ հօ դու չես վախենում: Կ'ասես թէ էս առաջին անգամն ա որ ես ըստեղ եմ մնում, էնքան եմ մնացել մ'էն - մ'ենակ, կէնտու քնել, որ հաշիւ էլ չը կայ: Իմ Ղափլօն սաղ ըլի: Եդպէս բաներից չեմ վախեցել, ու չեմ էլ վախենայ: Համա, թէ որ բան ա, գէլ-մէլ ռաստ գայ՝ էն վախոն էլ Ղափլօս սաղ ըլի, ինձ իմաց կը տայ:

— Ե՛հ, վրա բերեց Գուրգէնը, մարդ թէ որ պարզ երես ըլի Աստուծո՛ւ, իր ծնողների, իր մեծերի, իր վարժապետի մօտ—հաւատացիր, որ ոչ գէլ կարաց մօտենա, ոչ էլ ջանաւար...

Գէհ, լաւ, լաւ, քնենք, ասաց Գագիկը, համա մի բան ասեմ չը ծիծաղես վրիս. բան ա, թէ որ զնացինք Թիֆլիս ուսում առնելու,

Աստծով էլ որ ուսումներս առանք ու պրծանք,
ինչ միտք ունես ըլել...

— Գլխիցդ մի զուրս տալ: Ձեռ լսել, որ
ասում են. «Զուրը չը տեսած — մարդ չի բոբ-
կանա». դէհ, քունս տանում ա, քնենք, տես-
նենք էքուց Աստուած ինչ կը տայ:

II

— Բա ես պէտք է ըսենց մնամ էլի...
ձիւր Աստուած վեր կունի, որ իմ ընկերները
գնան քաղաք մարդ դառնան, ես չէ: Ի՞նչ է,
ինչ իմ մեղքը: Ի՞նչ անեմ թէ աղպերահինքս
պոճուր են: Ա՛յ, մէրա ջան, դու էլ ա իսաֆ
ունեցիր է, դու էլա ամնիս ասա, որ աղպեր,
ես բան չեմ ուզում ձեր ունեցածից, թաքլի
ինձ ընկերներին շարքից եդ չը քցէք: Հրէն
Աթու — Քեօխլանք էլ շատ հարուստ են, համա
օգուտը ինչ, որ նրանց տղերքն էլ ուրիշների
պէս տրեխներով են ման գալի, հլա շատ վախտ
էլ բոբիկ: Մթամ, ոչ բարով, էս գեղի ամենա-
հարուստ տունն են, համա նրանց տղերքն ու
աղջկէրքը հազար անգամ աւելի են տանջ-
վում, քան՝ էն աղքատ Մարաքի Միօցի «ճընգ-
լաճուտերը»: Նրանք էլ են պոկան անում,
նրանք էլ, նրանք էլ են արևի երեսին դադ-
վում, խորովում, չնղլի քարերը դուրս թա-

փում, նրանք էլ: Ել ինչիս է պէտք էդպէս
հարստութիւնը: Շատ էլ ամիս շատ հարուստ
ա, հօ ես դրանով մարդ չեմ դառնայ: Ո՞վ ա
կէնտու փողի երեսին մոխի տաճ, ճլապատիկ
նստած մարդ դառել, որ ես դառնամ: Հրէնի
հա, աչքներին առաջ են տէրտէրանք, նրանք
հօ մեղանից շատ ու շատ պակասաւոր են,
համա նրա տղէրքը կալօշ սապօկ են հագնում,
նրանց աղա են ասում, գլուխ վեր բերում,
համա ես տրեխներով եմ ման գալի, շատ
վախտ էլ՝ ոտնաբոբիկ էնքան եմ ման գալի,
որ ոտներին կաշին քրքրվում ա ու արինը
շռռալէն թափում: Փնփն Աստու, ամնիս էլ,
հօ մի մարդ էլ չը կայ, որ մարդու տեղ դնի, մի
հէջ չէ՝ գլուխ վեր բերի: Ել հիմի մարդ փողով չի
մարդ դառնում, մէն-մէնակ ուսումն ա, որ մար-
դին թամամ մարդա դարձնում: Ել ինչիս է
պէտք էդ հարստութիւնը, քանի որ ես էլ
մեծանամ, նրանց շարքից չը պէտք է հեռա-
նամ: Լսել ես, մէրա ջան, որ ասում են.
«Ի՞նչիս ա պէտք ոսկէ լազանը, քանի որ նրա
մէջը արին եմ թքելու»: Հիմի էդ ձեր հարս-
տութիւն ա: Բա իմ վարժապետը գիժ
էր, որ տարին տասներկու ամիս խրատում էր,
թէ էդ ձեր հէրերի հարստութիւնը ոչինչ ա,
թէ որ չը գնաք ուսում առնելու:

— Շատ լաւ ես ասում, Գուրգէն ջան, ասեց նրա մէջը. — լաւ, քեզ տուինք ուսումի, գնացիր քաղաք, հօ մենակ դու չես, չէ որ քեզանից սափաչի երկու աղպեր էլ ունես: Ա՛խր նրանք որ մեծանան, նրանց ի՞նչ անենք: Ա՛խր հօ երկուսի հացը կտրելու չենք, թէ ինչ ա՛ մինը կշտանա...

— Տօ՛, ջանմ, ինչի էք կտրում, փառք Աստուծո՛ւ, հլա էնքան կայ, որ ինձ էլ, նրանց էլ հերիքա: Աստուած թող էն օրին արժանացնի, էն վախտը թող էս իմ ջիւան ջահէլ ջանս դուրս գայ, ես գիշեր — ցերէկ կանեմ, Տիգրանիս ու Արմենիս ինձանից լաւ մարդ կը դարձնեմ...

— Ա՛յ բալա ջան, կէստու բանը հօ փողի գլխին չի. էս քրքրուած ջանս հալ ու մաշ եմ արել, աչքերիս լիսը քօռացրել, մինչև որ քեզ էդ օրին եմ հասցրել, բօյիս բարեբար արել: Ա՛խր, սրտիս վարդ, աչքերիս զարդ, էդ բօյիդ ու բուսաթիդ մատաղ, մօնց թողնեմ, ուրիշի ձեռք քցեմ, շան ու գէլի փայ անեմ: Մի օր որ քեզ չը տեսնեմ, էն օրը ինձ համար՝ օր չի, սև ու վարամ ա...

— Լաւ, մէրա ջան, մի կէս սըհաթ ասենք որ՝ չը հեռանամ ձեր մօտից, ուրիշների տղերանց պէս ես էլ անասուն դառնամ: Բա ինչի էն օրը, որ տեսար տէրտէրի տղերանց ընէնց

ման գալով, գեղի իշխանները գլխները բաց արած, ետեւերից ընկած, (ասենք որ, երբ ես նրանց պէս ուսումս աւարտեմ, չեմ թողնիլ, որ գեղացիք էդպէս բան անեն, իմ առաջս գլխաբաց կանգնեն), մի խոր հօգոց քաշեցիր ու ասեցիր. «երանի քու հօրն ու մօր՝ աչքի լսին, էրնակ ձեր թաքունին»: Զէ՛ որ կ'ըլի ժամանակ, որ ուրիշներն էլ քո տղի հօրն ու մօրն էրնակ տան...

Խեղճ մայրը էլ չը կարացաւ իր մտքինը պահել, ախ ու վախ քաշեց, մօտեցաւ իր սիրելի որդուն, բռնեց նրա գլուխը, արտասուէքով լուաց, վառուած սիրով իր կրծքին սեղմեց, հարիր անգամ համբուրեց, ու զօռ-զօռն դա ասեց. «էրէկ իրիկնապահին Տէր Աւետիս հայրը ու վարժապետդ ամնիդ մօտ էին, նրանք հօրդ իրենց խելքին բերին, ամիդ էլ խօսք տուեց, որ քեզ քու թայտաշներից եդ չը քցի, որ դու էլ կիրակի օրը, — ան սիրուն բալիկ ջան, Մայր Աստուածածինը քեզ հետ, — դու էլ նրանց հետ ճանփայ ընկես: Դէհ, զնա, էքուց ում ունես-չունես՝ տես, ամենքի հետ էլ մնաս բարով արա՛, մեծ քւորդ ու փեսիդ էլ կանչի, ասա՛ թող էքուց իրիկնապահին գան, որ գիշերը ճանփիդ թաղարէքը տեսնենք»:

Գուրգէնը ուրախութիւնից էլ չիմացաւ

թէ ինչ անի և խլալտան ձկան պէս դուրս պրծնելով մօր գրգից՝ ափալ-թափալ դուրս վազեց:

III

Արևի թէժացած ճառագայթները, կարծես մախսուս ուժովացրել էին իրենց դադող զօրութիւնը, և ընկնելով բարձր շամու, լօրենու, գերմազտենու, աճարենու, հացի, թըխկի, բոխի, կաղնի, սօսի, բարդու, եղևնու, տանձենու, խնձորենու, ֆօնի, գիլաղէնի, մամխի, կէշի, մասրի, ճօղօպրի, չինարի, ըղվախի ծառերի կատարներին, արին քրտինք էին թափել տալիս էն ճամփօրդներին, որոնք անցնում էին նրանց տերևոտ ճղների տակով: Գետնից բարձրացող բուշը աւելի ու աւելի էր նեղացնում ոտքով գնացող էն մի քանի մատղաշ ջահէլ-ջուհուլներին, որոնք առաջին անգամն էին հանդիպում էդպէս շոք հալալին (եղանակ):

— Գուրգէն, դարձաւ ընկերը դէպի նա, — հայ, «արմն, արմն», որ ասում էին, էսա էլի: Դրուստ որ ճաշի էն թունդ վախտը ձուն կէփուի աւազի մէջ: Միտդ է, որ մեր վարժապետը սովորեցրեց մեզ:

Նրանք մի քիչ առաջ գնալով՝ մէկ էլ լսեցին զարհուրելի ճըղոցներ, տրըխկ-չըրըխկոցներ, զրը՛գ-զըրընգոցներ:

— Աստուած իմ, էս ինչ բաներ են, էս ինչ թաւուր սարսափելի ձէներ են, ասաց Վաղօն, — բայ ինչի էս թաւուր բաներ մենք մի օրեց-մի օր մեր Ղազանչումը չը տեսնք, չը լսեցինք:

— Այ քեզ անխելք մարդ. նրա համար, որ մեր Ղազանչուն մերի ա, հօ էսպէս մենձ մէշա չի:

— Համա, ոնց որ տեսնում եմ, ասեց Սուրէնը, — դու շատ քօռիզան տղայ ես, Վաղօ, էրեսիդ ասելու չ'ըլի: Ասա ինչի. նրա համար, որ մենք սովորած ենք, որ էս թաւուր մեծ մէշեքանցում ինչ տեսակ վիրուսի կենդանիներ ասես, որ չ'ըլեն. ջէյրան, մարալ, կիտար, աղուէս, ալափստրակ, (նապաստակ) խոզ, էծ, արջ, գէլ, չաղալ, քօռբու, դըլօն, կաքաւ, վիրուսի հաւ, զազ, օրդակ, հնդուչկա, զըղօուլ, ֆաղան, լօր, մշահաւ, կուլունկ, ձկնկուլ, բլբուլ, ժէռ, թառլան, զզլղուշ, զըզղուշ, ուրուր, հօտաղխափուկ, ես ինչ գիտեմ, հազար ու մի թաւուր բան: Լսում ես, որ թրը՛խկ, թրը՛խ-

կացնում ա, հէնց կասես թէ՛ կացնով եք ա
ծառը տաշում ա: Էնա է, մեր սովորած ծա-
ռակուտկանը (կտցահար): Տօ, դրուստ որ մարդ
ընէնց ա իմանում, թէ ամէն մի ծառի տա-
կին մի մարդ ա նստած ու մի թաւուր ձէն ա
ածում: Խշշոց, շվոց, թրըխկմըխկոց, ջարդ
ու փշրոց...

— Էս հիմի որ էսպէս ա, բա ոնց կըլի
քամու էն թռչող վախտը, մէջ ընկաւ
Վարդանը:

— Թամամ ջարդոց, տրաքոց, վզզոց, Աս-
տուած եղի, հեռու տանի, զուշմանիս ար-
ժանի չ'անի:

— Է՛հ, ինչ որ էլ չ'ըլի, մարդու որ չի
կարալ մի մաղաչափ փնայիլ, թէ որ նա չը վա-
խենայ ու միտքը չը բերի հազար ու մի փուշ
բաներ, ինչ որ պուճուր վախտը ասել են նրան
վախեցնելու համար:

— Բալէք ջան, ձէն առեց Գազիկի
հէրը, — ինչի՞ էք յետ ընկել, թէզ էկէք, հա-
սէք, ճանփէքս ծումովում ա, մեզ կը կորցնէք,
մարդ էլ չ'ըլի, որ ձեր հաւարին հասնի:

IV

Նրանք հասնելով Թիֆլիզ, արդէն ըն-
դունուել էին ուսումնարան և, մնաս բարովից

առաջ, Տէր հայրը նրանց հետեւեալը խրատեց:

— Է՛հ, փառք Արարչին, — ասեց Տէր
Աւետիս հայրը. — դուք, բալէք ջան, ձեր մու-
րադին հասաք — ձեր հացը գտաք, ձեր հէրերը
պրծան իրենց ծնողական պարտքից: Նրանք
կը վաստակեն, արին քրտինք կը թափեն, ոնց
որ ծնուել են, ընէնց էլ կը մեռնեն, թաքլի
դուք մարդ դառնաք, Աստծու, մարդու մօտ էլ
պարզ երես դուրս դաք: Նրանք իրենց օրեր-
ները չոր ու ցամաք հացով կ'անցնեն, ձեզ իր
ժամանակին փող կը հասցնեն, թաքլի դուք
զուշմանի սրտով չ'ըլէք, նրանց էլ, ձեզ էլ՝
խաչտառակ չ'անէք: Ձեր վարժապետները,
վերակացուքը, ինչ որ ասեն՝ լսեցէք, կատա-
րեցէք, դասերներդ միշտ լաւ սերտեցէք, որ
նրանք ձեզ սիրեն: Վայրն էկաւ տարաւ ձեզ,
թէ որ դասերներդ չը սովորեցիք, վատ-վատ
ողաների հետ ընկերացաք, նրանց ասածովը
գնացիք էն ժամանակ ոչ մարդ մտիկ կը տայ
ձեր երեսին, ոչ էլ՝ Աստուած: Դուք ամէն օր,
ամէն գիշեր պէտք է մտածէք, որ հարիւրա-
ւոր վերատեր հեռու էք թողել ձեր հօրն ու
մօրը, որոնք գիշեր-ցերէկ ձեր անունը պէտք է
տան, Աստծուն խնդրեն, աղօթք անեն, որ
դուք սաղ-սալամաթ պրծնէք, գաք ձեր աղդին,
եկեղեցուն ու հայրենիքին պիտանի անգամ

1001
1433

դառնաք: Գաք ուրախացնէք ձեր ծնողներին, բարեկամներին, հարեաններին: Նրանով որ՝ նրանց տղերանցն ու աղջկերանցն ուսում տաք, նրանք էլ ձեզ պէս մարդ դառնան... Չ'ասէք թէ ձեր հերերը հարուստ են,—չէ. ֆէ տուել խեղճ գեղացուն փող: Գեղական աղաթն ա լուռ դաժաց շինել... Մի երկու սուրու ոչխար ունենալ՝ էդ հարստութիւն չի: Շատ էլ ասենք ունեն, համա փողը որ կայ ձեռի կեղտի նման մի բան ա, ըսօր կայ, էքուց որ լուանաս՝ էլ չը կայ... Ձախորդութիւնը որ կայ սեւաֆի նման մի բան ա, կը գայ, կը սրբի ու կը տանի: Համա ուսումն էստեսակ բան ա, թէ որ մարդս խոհեմութիւն, հնազանդութիւն ունենայ, գըլխաւորապէս համբերութիւն՝ իր ուսման դասընթացը աւարտի, էն ժամանակ թօփն նրան քեար էլ չի անիլ: Բոլորդ էլ մի հողի, մի ջրի որդի էք, իրար հարեան, սիրով կացէք, սիրով ապրեցէք, իրար դասերում օգնեցէք: Հէնց ասենք որ մի երկրից էլ չէք—էլի դարձեալ իրար եղբայր էք, մի աւազանում մկրտուած էք, հայ անունը ճակատներիդ վրա գրոշմած էք: Ձէ թէ մէն-մէնակ նրան պէտք է օգնէք, ալ ի նրանց, ովքեր ձեզ հետ մի աւազանից չեն, հայ չեն, քրիստոնէայ չեն: Ձեզ օրինակ թուրքն ու քուրդը: Նրանք էլ ձեր հարեան-

ներն են: Ուսումն էն տեսակ բան ա, որ ջոկողութիւն չի դնում մարդկանց մէջ, թաքլի նա մարդ ըլի...

— Փնուց կէնաս, տէրտէր ջան,— ընդմիջեց Վաղօր հայրը. — Խի ես էդ ասում. հրէն մեր Սօսի աղէն, — տես թէ անց ա Մահմադ Ղուլի աղի հետ. մի մօրից ըլածները, մի ծիծ ծըծածներն էլ էնպէս սիրով չեն, ոնց որ նրանք են: Դէհ, համա տես էն մէկէլ-մէկսեղներին, կասես թէ մենք նրանց աղիդ որդուն զիմա-զիմա ենք արել, որ քիչ է մնում թէ մեր վերջին արինն էլ ծըծեն, խմեն...

— Սաքօ ամի, — ասեց Տէր Աւետիս հայրը, — նրանց մեզ դնիլ չի կարելի, որովհետեւ վայրենու նման են մեծացել, նրանց իմամն երբ էրպէս են պատուիրել, մեզ «գեաւուր» են ասել: Համա մենք էլի, մարդ զէյին՝ պէտք է նրանց հետ նստենք, բարեկամութիւն անենք, հասկացնենք, որ...

— Կա ես ասում, տէրտէր ջան, համա ինչ արած, — մեր վախոն անց է կացել, մենք պառաւել ենք, թո՛ղ քո սուրբ օրշնութիւնը սրանց զլխիցը անպակաս ըլի, որ սրանք էլ քու տղերանց պէս մարդ դառնան, զան էդ բաները նրանք անեն... Աստուած ողորմած ա, հլբաթ օր-օրի, տարին-տարուայ վրա էսպէս-

ները կը շատանան, կը գան, նրանք նրանց կը հասկացնեն, թէ մենք իրար հաշտ աչքով պէտք է մտիկ տանք, սիրով ապրենք, նեղ օրերում մինս—մնիս հասնենք, քեօմակ անենք, մինչև անքամ, թէ բանը արին թափելու էլ հասնի—մէկս-մէկի ուղուրին իր ջանը չը խնայի։ Տէր հայր ջան, մէկ էլ օրշնիր...

—Աստուած ինքն օրշնիր։ Օրշնուած կը լինին էն ժամանակ, երբ աշխատասէր կը լինեն, պարկեշտ ու հնազանդ, իսկ թէ չէ՝ օրշնեմ, չ'օրշնեմ՝ Աստուած չի էլ ընդունի, ու սև երես կը մնան թէ մարդկանց մօտ, թէ Աստծու դազաստանի առաջ։

V

Չորս տարի էր անցել էն օրից, երբ որ Գագիկի, Գուրգէնի, Տիգրանի, Վարդանի և Վաղօի հէրերը օրշնելով իրենց որդիերանցը, աչքերն արտասունքով լցուած՝ թողին ու գնացին, ահա էդ օրուանից չորս տարի անց՝ Թիֆլիզի միջին փողոցի սենեակներից մնում լսվում էր ղալմաղալ, զուռում, զոչում, անորոշ ձէներ, որոնք որ իրենք էլ չը գիտէին թէ ինչ բանի վրա են և ինչ էին ուզում անել...

Նրանց ընկերներից մինը՝ Կարօ անունով, ընկել էր քուչա-քուչա, տունէ-տուն, իրար

գլխի էր հաւաքում, որպէս խորամանկ, աղուող օձ, նրանց տամարը մտած՝ նրանց ուղիղ ճամփից դուրս էր հանում, իրենց սիրելի վարժապետների դէմ թշնամացնում, նրանց ուշքն ու միտքը պղտորում...

—Եղբայր, — ասում էր Սարգիսը, այսպէս չը լինի. թողնել այնպէս, ինչպէս իրենք են ցանկանում անել—այդպէս չի կարելի։ Ինչո՞ւ մէկին աւելի թուանշան է նշանակուած, միւսին՝ չէ։ Դէհ, հօ, այդպէս չը լինի։

—Սարգիս, ի՞նչ ես ասում, մի լաւ միտք արա։ Ո՞վ կուզի, որ իր աչքը քօռ տեսնի. մի՞ թէ վարժապետը կը ցանկանայ, որ նրա աշակերտները ծոյլ լինին, առաջադէմ չը լինեն։ Ա՛խր, այ եղբայր, մեր այս վարմունքը՝ վարմունք չի. մի ինքներս էլ մտածենք մեր արածների վրա։ Ինչ կ'ուզէք, ասացէք, ես չեմ կարող հաշտուել այն մտքի հետ, որ վարժապետը մի որ և է աշակերտի հետ թշնամութիւն ունենայ։ Ա՛խր, մէջ տեղը ի՞նչ կարող է լինել, որ վարժապետը ուզենայ եա քեզ, եա ինձ, եա թէ չէ՝ սրան-նրան ֆլաս է։ Սուտ բան է։ Ճշմարիտ է այն, որ ուսուցիչը կը սիրէ նրան, որը լաւ է սովորում դասերը, իսկ կ'ատէ նրան, ով որ օրերն անցնում է փուչ ու դատարկ բաներով։ Եթէ մենք խղճով դատենք՝ կը տեսնենք,

որ մեղաւորը հէնց մենք ինքներս ենք: Ահա թէ ինչու. մեզ պատուիրում են թատրոն չը գնալ, ի հարկէ, թէ ինչ է պատճառը՝ զրան մեր խելքը չի հասնում, բայց պէտք է լաւ գիտենանք, որ մեր օգտի համար են այդ անում, չէ, մենք չենք կատարում նրանց պատուէրները, ամբողջ տարուայ դասերի մեծ մասին չէինք ներկայ գտնվում, շատերն էլ դիտմամբ հիւանդանում էին, շատերն էլ իրենց քէֆն ուզածի պէս, ուր որ ուզում՝ գնում էին... Ամբողջ տարին ասելով, խրատելով, հոգիքները դուրս էկաւ, այժմ, որ արդարութեամբ մեզ պատժում են՝ ուզում ենք որ ապօրինի կերպով մեզ տեղափոխեն յաջորդ դասատուներ: Ինչ և՛ լինի, ինչ և ուղէք անել — ես չեմ կարող խղճիս հակառակ գործել: Անուանեցէք ինձ ցածրահոգի, կեղտոտ, անագնիւ — չէ, ես չեմ համաձայնուի ձեզ հետ և մասնակցել ձեր աններելի վարմունքին և կ'աշխատեմ իմ ուժերիս չափ՝ համոզել նաև իմ ընկերներին, եթէ ոչ ուրիշներին, զոնէ իմ երկրացիներին: Խռովութիւն չարուցանել ուսումնարանի վարչութեան դէմ — դա միևնույնն է՝ գործել հակառակ Աստուածային և մարդկային օրէնքների: Գուցէ և հէնց իրենք վարժապետներն են մեղաւոր, այդ մեր գործը չէ,

այն ժամանակ իրենք են պատասխանատու: Եւ զարմանալին այն է, որ ըստ մեծի մասին խռովութիւն չարուցանողները նրանք են, ովքեր շրջմոլիկի պէս օրերը դատարկութեամբ և խաբէութեամբ են անցրել...

—Ո՛չ, ո՛չ, ես երբ ազատուեցայ այն դռն ու սև օրերից — այդ չը խոստացայ իմ ծնողներիս: Ենթադրենք, որ, հէնց վեր կացանք, գլուխ-գլխի տուինք, հարայ-հրոցը դրինք — անխղճ զրանից ինչ օգուտ. կը վերցնեն ու կը վաճառեն, ձեռներիս ինչ ձար կայ...

—Եղբայր, ասաց Վարդանը, ես բոլորովին համաձայն եմ Գուրգէնի հետ և լիովին...

—Հա, հա, հա, ծաղրեց նրա համադիւղացի Գաղիկը. — դու էլ խելօքներից մինն ես: Ի՞նչ պէս կարող ես համաձայնուել միկի հետ, երբ ընդհանուրը տրամադիր է կատարել տալու իր արդարացի բողոքը և դուք երկուսդ...

—Ո՛չ, ո՛չ, ձէն տուին շատերն, — երկուս չեն, և մի քանի հոգի էլ անցան Գուրգէնի և Վարդանի կողմը...

—Ուրեմն, ես այսօրուանից, ասաց Գաղիկը, — Գուրգէն և Վարդան, խզում եմ իմ ընկերական, բարեկամական կապերը ձեզ հետ և շատերի հետ համաձայնվում եմ այն կարծիքին, որ դուք արժանի չէք ընկերական

կոչումին, որ դուք դաւանան, կեղտոտ տղաներ էք, և աստուծոյ եմ, որ մինչև օրս ձեզ լաւ չեմ ճանաչած...

— Գազիկ, դառն կերպով ժպտաց և ասաց Գուրգէնը. — մի լաւ մտածիր ասածներդ վրա, թէ այդ ինչ ես դուրս տալիս գլխիցդ: Միթէ չէ պատահած, որ ընդհանուրը սխալվում է, կուրօրէն հետեւում է մէկին, որպէս ամբողջ հօտ՝ Սէյիզին: Իմ կարծիքով, եթէ հէնց հաստատօրէն պնդենք, համոզուենք, որ իրենք ուսուցիչներն են մեղաւոր, բայց ոչ մի օգուտի չենք կարող ենք հասնել, այլ լաւ է, որ խոհեմութեամբ վարուենք, սպասենք, կատարելագործուինք, աւարտենք և այն ժամանակ աւելի հասունութեամբ կ'որոշենք՝ թէ ումն է մեղաւորութիւնը և ով արժանի կը լինի դատաւարութեանը... թէ չէ՝ կը վերցնեն, դուրս կանեն, որպէս շատերի հետ են վարուել և մեզ էլ կը զրկեն մեր յոյսերից, մեր ծնողների սպասելիքներից և այն ժամանակ կը փշանայ մեր ամբողջ ապագան, իսկ իբրեւ պիտանի անդամ ազգի և մարդկութեան համար — մենք չենք կարող դառնալ և մի մազաչափ օգուտ հասցնել նրանց...

— Ստոր արարած, գլուխը թափ տալով ասեց Գազիկը. — Գուրգէն, համոզուեցանք, հա-

մոզուեցանք, որ դու հացկատակ տղայ ես, որ դու ծառայում ես միմիայն քո փորի համար, քո ծնողների և քո ապագայի բարեօրոշման համար, այլ ոչ թէ՝ ընդհանրութեան...

— Ձայնդ կտրիր, — դադարեցնելու, ինչ կարծում ես թէ այդ ձեր ձեռնարկութիւնն այնքան մի մեծ նշանաւոր գործ է, որ նա պատկանում է ընդհանուրի շահերին և մենք պէտք է զոհենք մեզ նրան: Եթէ լինի այնպիսի մի վսեմ գործ, որով ընդհանրութիւնը օգտուի — հաւատացիր, որ ձեզ նմաններն երեւան էլ չեն դուրս գալ: Այսքանը դու դեռ չես հասկացել, որ մի մարդ, երբ ցանկանում է օգուտ բերել հասարակութեանը — նա պէտք է անկախ և ապահով դրութիւն ունենայ, որպէսզի հնարաւորութիւն ունենայ նրան շահեցնելու: Իսկ երբ նա ինքն է կարօտ օգնութեան — ոչ մի ժամանակ նա չի կարող օգուտ տալ ընդհանուրին: Ուզում ես, նստենք ամբողջ ամիսներով, լաւ-լաւ ծրագրեր կազմենք օգուտ մեր ազգի և հայրենիքի, ծրագրենք, որոնց ոչ մի մարդ չի կարող երեւակայել, և եթէ սոված ենք, մենք ինքներս ենք կարօտ օգնութեան — մեր մտածմունքը կը մնայ լոկ մաշամունք և մեր խօսքին ոչ ոք չի էլ լսիլ, մեզ մարդու տեղ չեն էլ դնիլ...

— Գազիկ, լաւ մտածիր ասածներիս վրա
և կը յիշես մի օր այս իմ խօսքերն և
կը փոշմանես ու գլխիդ վայ տալով՝ կ'ասես.
«ձիւ երանի թէ ես լսած լինէի Գուրգէնի և
Վարդանի ընկերական անկեղծ խորհրդը»:
Դէ՛հ, Գուրգէն ջան, գնանք դուրս, իսկ սրանք
ինչ որ ուզում են՝ թող մեր ետեւից ասեն,
թէ՛կուզ մեզ սպանեն, իսկ Գազիկը թող մեզ
նման «կեղտոտների» հետ կապերը խզէ...

Նրանք դուրս գնացին:

VI

— Օրիորդ Գոհարիկ, զարմանում եմ, թէ
ինչպէս և ձեր բոլորիդ մտքերն այդպէս շուտ
շփոթուեցան, և դուք էլ հաշիւ չը տալով ինք-
ներդ ձեզ՝ կուրօրէն հպատակուեցիք այդ չա-
րամիտների ձգտումներին... Սակայն ամենից
աւելի զարմանալին է այն, որ դու էլ և քեզ
հետ էլ մի քանիսը բարեհաճել են այն միւլենոյն
կարծիքն յայտնել Վարդանի, իմ և մեզ հետ
համախոհների վերաբերմամբ, որ...

— Սխալվում ես, եղբայր, — ասեց լուսիկը,
ես և Պերճանոյշն նոյն մտքերն ենք սլաշտապ-
նում, որ այդտեղ չը կայ և ոչ մի ընդհանուր
գործ: Նրանց միտքը պարզ է. որպէս զի հաս-
նեն իրենց անմիա զիտաւորութեանը՝ ուզում

են զողանալ և մեր խելքն, որպէս զողացան
շատերինը, — թշնամացնելու այն միւլենոյն ու-
սուցիչների դէմ, որոնք դասեր ունին թէ ձե-
զանում և թէ մեզանում:

— Ա՛խր, ես չեմ հասկանում, ասում էր
Պերճանոյշն, ի՞նչ հիմունքներ կան, ի՞նչ փաս-
տեր ունինք մեր ձեռքերում, որ մենք էլ բո-
ղոքենք նրանց այս ինչ, այն ինչ արարմունքների
դէմ...

— Պերճանոյշ, Պերճանոյշ, վրա բերեց
Նազիկը, — համոզվենք քեզ և քո ընկեր-
ներիդ հետ, որ ոչ մինը ուսուցիչներից մեղա-
ւոր չէ, բայց գիտէք, որ դրանով կ'արդարաց-
նենք այն դարեւոր ասացուածքն, որ ասել են
մեր նախորդները. «հայը անմիաբան է»: Նոյն
իսկ, եթէ գիտենանք, որ մեզ էլ կը զրկեն,
կը փչացնեն մեր բոլորիս ապագան — պէտք է
զոհուինք ընդհանուրութեան...

— Ա՛յ, օրիորդ. նախ՝ դու էլ իմ ընկե-
րուհիս ես և երկրորդ՝ ես այնքան թեթեա-
միտ չեմ, երբ չեմ նկատում գործի մէջ ոչ
մի նշոյլ, որը վերագրուէր ընդհանուրի շահե-
րին, որին մեղք է, նոյն իսկ, ընդհանուր օգուտ,
շահ անուանել — ես զոհէի ինձ նրան, նամանա-
ւանդ քաջ գիտենալով, որ այդ իմ վարմունքով
ես աւելի փաստած կը լինեմ թէ մասնաւորին և

Թէ՛ ընդանուրին, Կը ֆնասեմ մասնաւորին, որովհետեւ կը զրկեմ նախ ինձ, կը ծանրաբեռնուեմ իմ ծնօղների վրին, կ'անսլափուեմ մի խօսքով իմ բոլոր մերձաւորներին, որ չեն կարողացել ինչպէս պէտք է, կրթել ինձ և երկրորդ՝ կը ֆնասի ընդհանուրը նրանով, որ ապագայում նրան չեմ կարող ու մի բանով օգնել, բացի ֆնասելուց...

— Որքան ցաւալի է, — ասաց Գուրգէնը, որ մենք՝ տղամարդիքս ընդունակ ենք, շատ շուտով, խմորուել չարամիտ խորհուրդներով, կուրօրէն հետեւել չարատուի խորհրդին, բայց նոյնքան ուրախալի է, որ դուք — կանայքդ դիտէք հարցին խոհեմութեամբ, լրջօրէն, կշռելով և դատելով վերաբերուել, որոշ կերպով ջոկել ընդհանուրը — մասնաւորից։ Օրիորդ Նազենիկ, Թոյլ տուր նկատել քեզ, որ դու էլ խմոր...

— Ներիր, եղբայր, ինձ այլ կերպ էին հասկացրել, իսկ այժմ շնորհակալ եմ ձեզպէս բարեսիրտ, անկեղծ ընկերներից, որ որոշ ցոյց տուեցիք, Թէ ո՞վ է ճշմարիտը։

— Բաւական է, այժմ մենք շնորհակալ կարող ենք լինել ձեր բոլորիցդ, որ դուք աւելի ընդունակ էք բարի գործ կատարելու, միահամուռ սիրով խմբուել բարի գործի շուրջը, քան մենք՝

տղամարդիքս, որոնք ընդունակ են աւելի շուտ դէպի չարը ձգտելու...

— Բաւական է, սիրելի Վարդան, մենք կատարեցինք մեր բարոյական պարտքը, այժմ գնանք, գուցէ կարողանանք համոզել և այն մեր խմորուած հայրենակիցներին, նամանաւանդ Գագիկին։

VII

1889 թ. օգոստոս ամսի մի օրն էր։

Ղ. Գիւղի հինաւուրց, բարձրագագաթ գմբէթով եկեղեցին, կարծես Թէ էդ օրն աւելի գոռոզ դիրք էր ստացել։

Նրա զանգակառան քաղցրաձէն զնգզնոցը, միացած անհաշիւ հեռու տեղերից եկած ուսուսւորների հարայ — հրոցներով, սիրտ ու հոգի ցնծացնող երգերով՝ աւելի ու աւելի էր պայծառացնում պարզերես մարդկանց սիրտն ու հոգին, համեցէք անելով նրանց Աստուծոյ սրբաշէն տունը, իսկ սեւերեսներին հազարապատիկ տանջանքների մէջ դնելով, Թուք ու մուր Թափելով նրանց երեսին՝ ասում։ «Հեռու կորէք, դժւք, սև երեսներ, արժանի չէք իմ շէմը ոտք դնելու, այն շէմն, որ շինուած է արժանաւոր, ազգօգուտ, հայրենասէր մարդկանց ձեռքով...» Հէնց զնգզնոցի էն Թունդ սհաթին, հազարաւոր մահկանացուներ իրար դէս

ու դէն բոթելով՝ վազուով էին մէկը-միւսից առաջ մոնել մարդկանց «մեղաց քաւարանը», մէկ էլ յանկարծ՝ ետեւներից լսուեց. «ճամփան, ճամփան, աղէքանցը ճամփա բաց արէք»: Ժողովուրդն շշկուած՝ իսկոյն եղ. քաշուեց, ճամփա տւեց և առաջ անցան երկու հոգի, մինը անտառապետի հազուստով, միւսն՝ քննիչի: Ամէն էլ աչքները պլցրած նրանց էին մօտիկ տալիս և իրար գլուխ ջարդելով՝ առաջ անցնում, թէ ինչ ա՛ իրենք էլ տեսնեն էդ նոր նշանակուած անտառապետին ու քննիչին:

Դէմ ու դէմ եկաւ և մի բարձրաջան մարդ, պատահոտա՞ծ շորերով, մաշուած տրեխներով, որը ձեռաց շփոթուեց, եղ-եղ. քաշուեց, թէ ինչ ա՛ իրեն չը տեսնեն, չը ճանաչեն, որ ինքն ամօթից գետինը չը մտնի: Նա շատ աշխատեց, որ թէզով նրանց աչքից հեռանայ, կորչի, համա անտառապետը ճանանչեց և դարձաւ դէպի իր ընկերն՝ ասելով. «Վարդան, տես, տես, նա Գաղիկը չէ»:

— Թէ և ուղիղ տասն տարի է անց, Գուրգէն, որ նա բաժանուեց մեզանից, և թէ և հաւանական է, որ շատ փոխուած լինի, սակայն ինձ էլ այդպէս է երևում, որ Գաղիկն է, և կամ նրան շատ նման մինն: Բայց լինչ, կարելի է կանչել տալ:

Ծառան ասեց. «Հրամանք է, աղա, նա Հ. գիւղի Մուգուչ ամնի տղէն ա, ու անունն էլ Գաղիկ»:

Նա գնաց կանչելու, բայց եղ. դարձաւ ասելով, որ չը կարացաւ գտնել:

Հէնց էն նմուտին, որ «աղէքը» Աստուծոյ օրհնեալ անում, ուղղած իրենց միտքը դէպի երկնաւոր. Հայրը՝ հազար ու մէկ բարեմաղթութիւններ էին անում իրենց և իրենց ազգի համար, զրոստ, հէնց էդ բարի սնաթին, մինը երեսի վրա ընկած, եկեղեցու գաւթի մօտի խոտադէզի տակ, վաչ տալով՝ աղի արտասուէք էր թափում ու ասում ինքն իրէն. «ես համարեցի նրանց կեղտոտ, փչացած, անազնիւ, վնասակար անդամ ազգի և հայրենիքի, բայց այժմ, այժմ... Նրանք օգնում են իրենց համագիւղացիներին, բանում են իրենց հաշուով ուսումնարան, ուղարկում են աղքատներին ուսում առնելու, մասնակցում են հազար և մի տեսակ բարեգործական ձեռնարկութեանց, պաշտպանում են և օգնում ընդհանուրին, մասնաւորապէս և իրենց մերձաւոր ազգականներին, իսկ ես, ես... հողն այս գլխին... երես անգամ չ'ունեմ նրանց մօտենալու, չը կայ անգամ մի մարդ, որ ինձ շնչաւոր համար է... Զրկեցի ինքս ինձ, զրկեցի և ծնօղներին

իրենց վերջին կռակից և ինչհետև համար. որ
իմ դատարկ գլխով չը կարողացայ զատել ընդ-
հանուր գործը մասնաւորից և զո՛ն գնացի մի
յիմարի ցանկութեան, որ նա էլ, ով գիտէ, թէ
այսօր որտեղ է ընկած ինձ նման...

Նա երկար ու բարակ, վաղ տալով իր
գլխին, ինքն իրեն խօսեց ու խօսեց, և՛ մէկ էլ
լսեց. «աչքդ քողանա, բա չէիր լսած, թէ առ
կարդ — նա հարդ ու»:

ՊԱՏՐԱՍ ԵՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Նոյն հեղինակի հետևեալ աշխատութիւնները.

1. Նարգիզ—Գիւլօ:
2. Աղնիւ եւ Մարգարտան Կին:
3. Կռիւ Խոտելիզէնցիացի Դէմ:

ԳԻՆՆ Է 7 ԿՈՊ.

ՆԱԵՒ ՊԱՏՐԱՍ Է

ԳԱՐԻԲԱԼԴԻ

(Թարգմանութիւն)

2013

